

Teken, tekenbeten en de ziekte van Lyme in de sector Bos, Natuur en Landschappen

Uitvoering onderzoek: juni-december 2017

Rapportage: mei 2018

Opdrachtgevers:

VBNE

FNV Agrarisch Groen

CNV Vakmensen

Projectgroep Stigas:

Mirjam de Groot (preventieadviseur)

Tanja de Jong (onderzoeker)

Marilous Chaillet (medisch adviseur)

Klankbordgroep:

Patrick Meerts (FNV)

Jacqueline Kraan (CNV Vakmensen)

Liesbeth de Kort (VBNE)

André Effting (Landschapsbeheer Drenthe)

Eric Vogel (Natuurmonumenten)

Foto's: Hans Smid, RIVM

Disclaimer

Bij de samenstelling van deze publicatie is de grootst mogelijke zorgvuldigheid in acht genomen. Stigas aanvaardt echter geen verantwoordelijkheid voor eventuele, in deze uitgave voorkomende, onjuistheden of onvolkomenheden. Overname van tekst of gedeelten van tekst is toegestaan, mits met bronvermelding. Indien tekst gebruikt wordt voor commerciële doelstellingen dient altijd vooraf schriftelijke toestemming verkregen te zijn.

www.stigas.nl

Inhoud

Samenvatting.....	3
1. Inleiding.....	4
2. Werkwijze.....	5
2.1 Aanpak.....	5
2.2 Opbouw van deze rapportage.....	5
3. Resultaten.....	6
3.1 Deelnemers en respons.....	6
3.2 Kennis over teken.....	9
3.3 Beleid en maatregelen tegen tekenbeten.....	10
3.4 Tekenbeten.....	18
3.5 Ziekte van Lyme.....	24
4. Conclusies en aanbevelingen.....	26
4.1 Samenvatting.....	26
4.2 Aanbevelingen.....	29
Bijlage 1: Vergelijking resultaten drie sectoren.....	31

Samenvatting

In 2017 is er een digitaal vragenlijstonderzoek uitgevoerd onder werkgevers en werkenden (werknemers en zelfstandigen) in de sector bos, natuur en landschappen in opdracht van de sociale partners (Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE), CNV Vakmensen en FNV Agrarisch Groen). Dit onderzoek is ook binnen de sector hoveniers en groenvoorziening en loonwerk uitgevoerd.

De doelstelling van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de stand van zaken met betrekking tot de blootstelling aan teken en tekenbeten, het oplopen van de ziekte van Lyme en de maatregelen die door werkgevers en werknemers/zelfstandigen genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van ziekte te verminderen. Een vergelijkbaar onderzoek heeft in 2009 plaatsgevonden. Waar mogelijk zijn de resultaten vergeleken met het vorige onderzoek. In totaal beantwoordden 290 respondenten de vragenlijst voor werknemers/zelfstandigen. 35 Personen vulden de vragenlijst in namens de werkgever.

Uit de resultaten komt naar voren dat werkgevers meer aandacht kunnen hebben voor: het maken van afspraken op bedrijfsniveau over de preventie van tekenbeten, het opnemen van het thema in de RIE en LMRA, het melden en registreren van tekenbeten, het frequent geven van voorlichting, het beschikbaar stellen van middelen, het aanbieden van een PMO met aandacht voor teken en ondersteuning van werkenden met klachten door de ziekte van Lyme.

Voor werkenden dient er aandacht te zijn voor het bevorderen van kennis over het herkennen, controleren en snel verwijderen van teken, het gebruik van hulpmiddelen, het wegnemen van belemmeringen bij controle en maatregelen, registratie van tekenbeten en het bezoek van het preventiespreekuur.

1. Inleiding

Wie in het groen werkt, kan er niet om heen: er bestaat een kans op een tekenbeet. Uit onderzoek blijkt dat tekenbeten en de ziekte van Lyme twee tot drie keer vaker voorkomen in de groene sectoren dan bij de algemene beroepsbevolking¹.

De sectoren bos, natuur en landschap, hoveniers en groenvoorziening en loonwerk willen er alles aan doen om de vervelende gevolgen van een tekenbeet te voorkomen en de voorlichting aan werkgevers en werknemers/zelfstandigen verder te verbeteren. Daarom voerde Stigas, in opdracht van FNV, CNV vakmensen, Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE), Branchevereniging VHG en CUMELA Nederland in 2017 een onderzoek uit naar teken, tekenbeten en de ziekte van Lyme.

In deze rapportage geven we inzicht in de resultaten voor de sector **bos, natuur en landschappen**².

Het betrof een digitaal vragenlijstonderzoek onder werkgevers en werknemers/zelfstandigen. Het onderzoek is voor een tweede keer uitgevoerd, ook in 2009 deden werknemers mee aan een vergelijkbaar onderzoek. De vraag is of er in de tussentijd zaken veranderd zijn. De berichtgeving over teken die de ziekte van Lyme kunnen veroorzaken is verontrustend. Maar er is ook veel gedaan om bedrijven en werknemers bewust te maken van de blootstelling en te nemen maatregelen (o.a. de ontwikkeling van voorlichtingsmateriaal en de organisatie van bijeenkomsten en 'de week van de teek').

De doelstelling van het onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de blootstelling aan teken en tekenbeten, het oplopen van de ziekte van Lyme, en de maatregelen die door werkgevers en werknemers genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van ziekte te verminderen. Specifieke vragen zijn:

- Hoe staat het met de kennis over teken en tekenbeten bij werkenden?
- Welke maatregelen worden genomen door bedrijven en werkenden?
- Hoe vaak lopen werkenden tekenbeten op?
- Waar en bij welke werkzaamheden loopt men tekenbeten op en hoe gaat men hiermee om?
- Hoe vaak is er sprake van besmetting met de ziekte van Lyme?
- Wat zijn de gevolgen van de ziekte van Lyme op het werk en hoe gaat men hiermee om?

Daarbij kijken we, waar mogelijk, naar verschillen ten opzichte van de uitkomsten 8 jaar geleden. De uitkomsten kunnen worden gebruikt om prioriteiten voor toekomstige activiteiten te stellen.

¹ Hofhuis, A., Meunier, N., Van den Wijngaard, K., Gassner, F., Harms, M., Van Pelt, W. (2013). Arbeidsgerelateerde ziektelast door Lyme-borreliose in Nederland. <https://www.tekenradar.nl/ziekte-van-lyme/lyme-in-nederland/arbeidsgerelateerde-lyme/rivmrapport-arbeidsgerelateerde-lyme>

² In bijlage 1 staat een vergelijking van de uitkomsten tussen de sectoren weergegeven.

2. Werkwijze

2.1 Aanpak

In de periode juni- december 2017 is een digitale vragenlijst uitgezet onder werkgevers, werknemers en zelfstandigen binnen de sector. In overleg met de deelnemende organisaties is de responsperiode verlengd. De vragenlijst is in overleg met betrokkenen vanuit de sector (FNV, CNV Vakmensen en VBNE en het RIVM) tot stand gekomen en verspreid. Deelnemers konden zich opgeven voor het onderzoek via een online link. Deze link is meerdere keren verspreid via:

- Nieuwsbrieven (VBNE, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Websites (VBNE, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Social media (VBNE, FNV, CNV Vakmensen, Stigas)
- Mailingen aan leden van de vakbonden
- Adviseurs van Stigas bij bedrijven
- Mailing aan werkgevers in het Stigas klantenbestand

Na opgave ontvingen de deelnemers de link naar de vragenlijst via een e-mail. De deelnemers ontvingen twee keer een reminder. De vragenlijst is op aanvraag beschikbaar.

2.2 Opbouw van deze rapportage

In hoofdstuk 3 worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd:

- In paragraaf 3.1 geven we een inzicht in de respons.
- In paragraaf 3.2 verkennen we de kennis onder werknemers/werkenden over teken en tekenbeten.
- In paragraaf 3.3 zoomen we in op beleid en maatregelen tegen tekenbeten op organisatie en individueel niveau.
- Paragraaf 3.4 gaat over tekenbeten en hoe men hiermee omgaat.
- In paragraaf 3.5 staat de ziekte van Lyme centraal.

We sluiten af met hoofdstuk 4 met daarin een samenvatting en aanbevelingen.

3. Resultaten

3.1 Deelnemers en respons

Voorafgaand aan het uitzetten van de vragenlijst is een berekening gemaakt van de gewenste respons op basis van de Colland arbeidsmarktgegevens van de sector uit 2016. We streefden naar minimaal 330 werknemers en 125 werkgevers vanuit de bos en natuursector. Deze aantallen zijn niet gerealiseerd. Een van de redenen kan zijn dat in deze periode ook 600 deelnemers zijn geworven voor een onderzoek naar TBE door het RIVM.

In totaal beantwoordden 305 respondenten de vragenlijst voor werknemers/werkenden. Van de werknemers/werkenden onder de respondenten werken 15 personen nooit buiten, zij zijn daarom niet in de resultaten meegenomen, daarmee komt de respons uit op 290. 35 Personen vulden de vragenlijst in namens de werkgever (zover wij konden nagaan betrof het steeds een persoon per organisatie of locatie).

De respons ligt lager dan bij het onderzoek in 2009, toen werd de werknemersvragenlijst door 1017 personen ingevuld. Dit grote verschil kunnen we verklaren door een verschil in de onderzoeksopzet, in 2009 is de vragenlijst op papier uitgezet en afgeleverd bij organisaties binnen de sector. Een ander verschil met het onderzoek in 2009 is dat er toen geen zelfstandigen en vrijwilligers meededen.

De resultaten betreffen de onderzochte groep werkgevers en werknemers, en kunnen niet zondermeer worden gegeneraliseerd naar alle bedrijven en werkenden in de sector. Desalniettemin geven de resultaten een beeld van hoe bedrijven en werknemers omgaan met teken. De resultaten bieden hiermee aanknopingspunten voor activiteiten in de toekomst. Ter informatie geven we op hoofdlijnen steeds een vergelijking met het onderzoek in 2009.

In onderstaande tabellen geven we de kenmerken weer van de respondenten. We starten met de werkenden.

Tabel 3.1: Achtergrondkenmerken werkenden

Achtergrondkenmerken	Aantal	Percentage
Werknemer	241	83,1%
Zelfstandige	26	9,0%
Vrijwilliger	23	7,9%
Totaal	290	100,0%
<i>Leeftijd</i>		
t/m 35 jaar	44	15,2%
36-45 jaar	54	18,6%
46-55 jaar	92	31,7%
56 jaar en ouder	99	34,1%
Totaal	290	100,0%
Geslacht (man)	229	79,0%
Leidinggevenden	119	41,0%
Aantal jaar werkzaam in sector gemiddeld (min-max)	19 jaar (0-55 jaar)	
Aantal uren buiten werken gemiddeld (min-max)	17,5 uur (0-70 uur)	

Tabel 3.2: Type organisaties werknemers/zelfstandigen

Type organisatie	Aantal	Percentage	2009
Landschapsbeheerorganisatie	37	12,8%	13%
Natuurmonumenten	101	34,8%	18%
Particuliere eigenaar	34	11,7%	9%
Provinciale Landschap Stichting	43	14,8%	14%
Overig*	75	25,9%	46%
Totaal	290	100%	100%

*dit betreffen organisaties met minder dan 15 respondenten: Staatsbosbeheer, Natuurnetwerk Gemeenten, Ecologisch advies, Natuurboer, Unie van bosgroepen, Waterbedrijven, Bosaannemingsbedrijf.

Tabel 3.3: Functies van werknemers/zelfstandigen

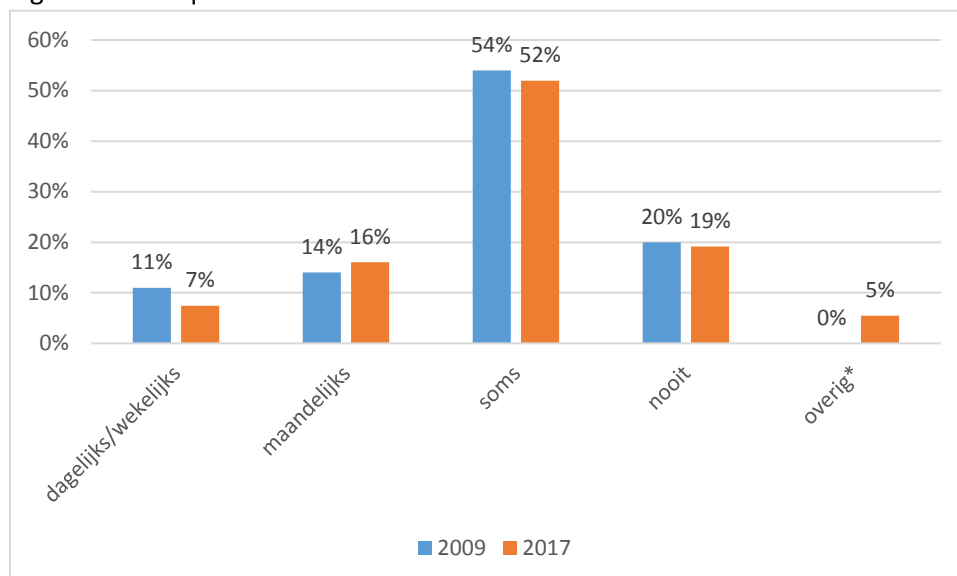
Type functie	Aantal	Percentage
Kantoor met buitenactiviteiten	72	24,8%
Boswachter/BOA	57	19,7%
Bosaannemer/boseigenaar/terreinbeheerder/chauffeur	44	15,2%
Beheerder landgoed/hovenier/groenvoorziening/opzichter	34	11,7%
Onderzoeker/hydroloog/ecoloog	26	9,0%
Boomverzorger/bosarbeider/landschapsbeheerder	25	8,6%
Vrijwilliger	23	7,9%
Jager/veehouder	9	3,1%
Totaal	290	100,0%

We hebben tot slot een vergelijking gemaakt met betrekking tot het percentage werknemers met tekenbeten en de ziekte van Lyme in 2009 en 2017. Om de cijfers te vergelijken zijn we uitgegaan van alle respondenten, en niet alleen de selectie die buiten werkt en hebben we alleen de werknemers geselecteerd.

Tabel 3.4: Frequentie tekenbeten in 2009 en 2017

	2009	2017
Aantal respondenten (exclusief vrijwilligers en zelfstandigen)	1017	256
Aantal ooit tekenbeet opgelopen tijdens het werk	827	197
% Ooit tekenbeet tijdens het werk	81%	77%
Aantal ooit ziekte van Lyme opgelopen tijdens het werk	300	73
% Ooit ziekte van Lyme opgelopen tijdens het werk (vastgesteld door arts)	36%	37%

Figuur 3.1: Frequentie tekenbeten in 2009 en 2017

*Weet niet of variabel

Vergelijking onderzoek 2009

- In 2009 hebben er geen vrijwilligers en zelfstandigen meegedaan.
- In 2009 was het percentage overige bedrijven groter.
- Het percentage tekenbeten en de ziekte van Lyme onder werknemers is vergelijkbaar evenals de verdeling in de frequenties.

In onderstaande tabellen staan de kenmerken van de werkgeversorganisaties weergegeven.

Tabel 3.5: Achtergrondkenmerken werkgevers

Achtergrondkenmerken werkgever	Aantal	Percentage
Aantal werknemers (vast en flexibel)		
t/m 5 werknemers	15	42,9%
6-25 werknemers	10	28,6%
meer dan 25 werknemers	10	28,6%
Vrijwilligers gemiddeld (min-max)	292 (0-7000)	
Totaal	35	100,0%

Tabel 3.6: Type organisatie werkgevers

Type organisatie (vestigingsniveau)	Aantal	Percentage
Bosaannemingsbedrijf	8	22,9%
Landschapsbeheerorganisatie/Bosgroepen/Waterschap /Groenvoorziening	8	22,9%
Natuurmonumenten	2	5,7%
Particuliere eigenaar	6	17,1%
Provinciale Landschap Stichting/Adviesbureau	4	11,4%
Overig	7	20,0%
Totaal	35	100,0%

Tabel 3.7: Type functies werkgevers

Type functie	Aantal	Percentage
Directeur / eigenaar	23	65,7%
Hoofd / medewerker P&O / HRM	1	2,9%
Bedrijfsleider / vestigingsmanager	7	20,0%
Arbo / KAM-coördinator / Preventiemedewerker	3	8,6%
Baancommissaris	1	2,9%
Totaal	35	100,0%

3.2 Kennis over teken

Eén van de manieren om de blootstelling aan teken en tekenbeten te verminderen is het bevorderen van voldoende kennis over teken bij werknemers en werkgevers. Aan werknemers is daarom gevraagd naar hun kennis. De antwoorden zijn getoetst met een open vraag en geanalyseerd.

Figuur 3.2: Kennis werkenden over teken/tekenbeten (% ja) (n=290)

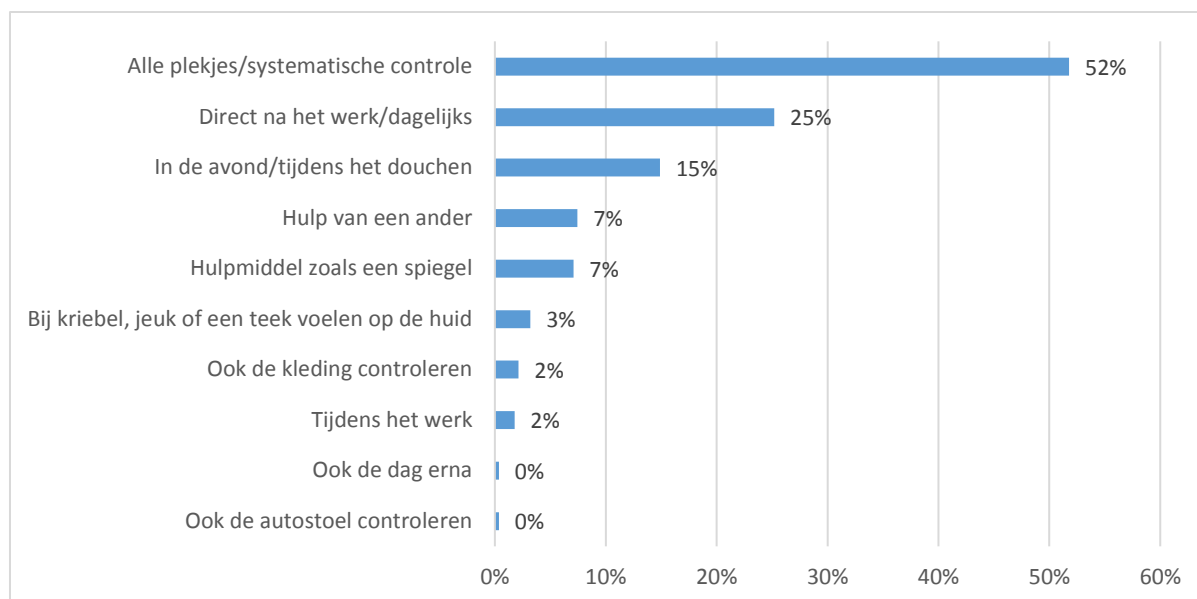

Uit de antwoorden op de open vragen kunnen we opmaken dat mensen heel goed weten wat ze moeten doen na een tekenbeet.

Ten eerste stelden we de vraag: ‘Weet u hoe u een teek moet verwijderen?’ Respondenten noemen verschillende hulpmiddelen: een pincet, tekentang, tekenkaart, tekenlepel, lasso, schuifje, koevoet, grijpertje, tekenpas, nagel. Enkele respondenten geven aan een teek te verwijderen binnen 12, 24 of 48 uur. Ons advies is een teek zo snel mogelijk te verwijderen en om de gebruiksaanwijzing van een tekenverwijderaar te lezen en de voor geschreven methode te volgen.

Bij het controleren van het lichaam is een aantal aandachtspunten van belang. Op de open vraag: ‘Weet u hoe u uw lichaam moet controleren op tekenbeten?’ werden verschillende antwoorden gegeven, deze staan weergegeven in figuur 3.3. De meeste personen noemen twee aandachtspunten.

Figuur 3.3: Controle op tekenbeten % van respondenten per aspect (n=282)

3.3 Beleid en maatregelen tegen tekenbeten

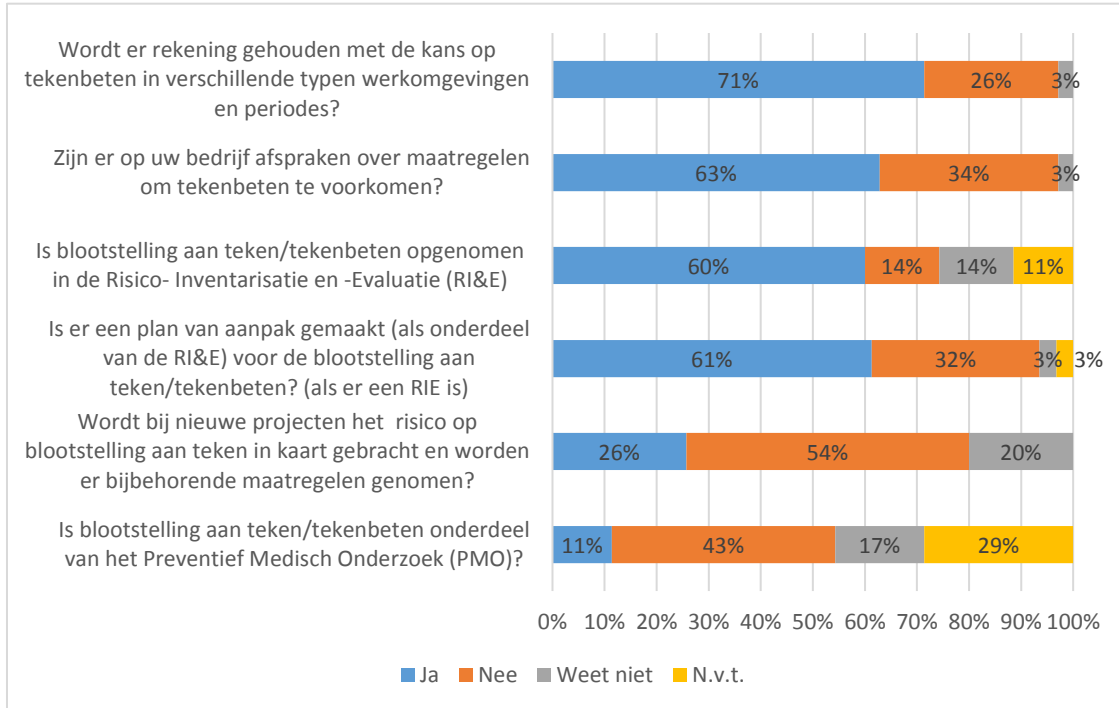
We hebben aan de werkenden en werkgevers gevraagd in hoeverre er op organisatieniveau en op individueel niveau maatregelen zijn genomen tegen tekenbeten.

Organisatieniveau (vragenlijst werkgevers)

Aan de vertegenwoordigers van de werkgevers is gevraagd welke beleidsmaatregelen tegen tekenbeten zijn genomen. We zien dat bij:

- de meerderheid van de bedrijven, 71%, rekening gehouden wordt met teken/kans op tekenbeten in de werkomgeving/periodes.
- 63% van de bedrijven afspraken zijn gemaakt om tekenbeten te voorkomen. Bij 61% van de bedrijven waar blootstelling aan teken is opgenomen in de RIE, is ook een plan van aanpak gemaakt voor de blootstelling aan teken/tekenbeten.
- 60% van de bedrijven/locaties de blootstelling aan teken is opgenomen in de RIE, bij 14% niet, 14% weet het niet en 11% heeft geen RIE.
- 26% van de bedrijven bij nieuwe projecten het risico in kaart gebracht wordt en maatregelen worden genomen.
- bij 11% blootstelling aan teken onderdeel van het PMO is.

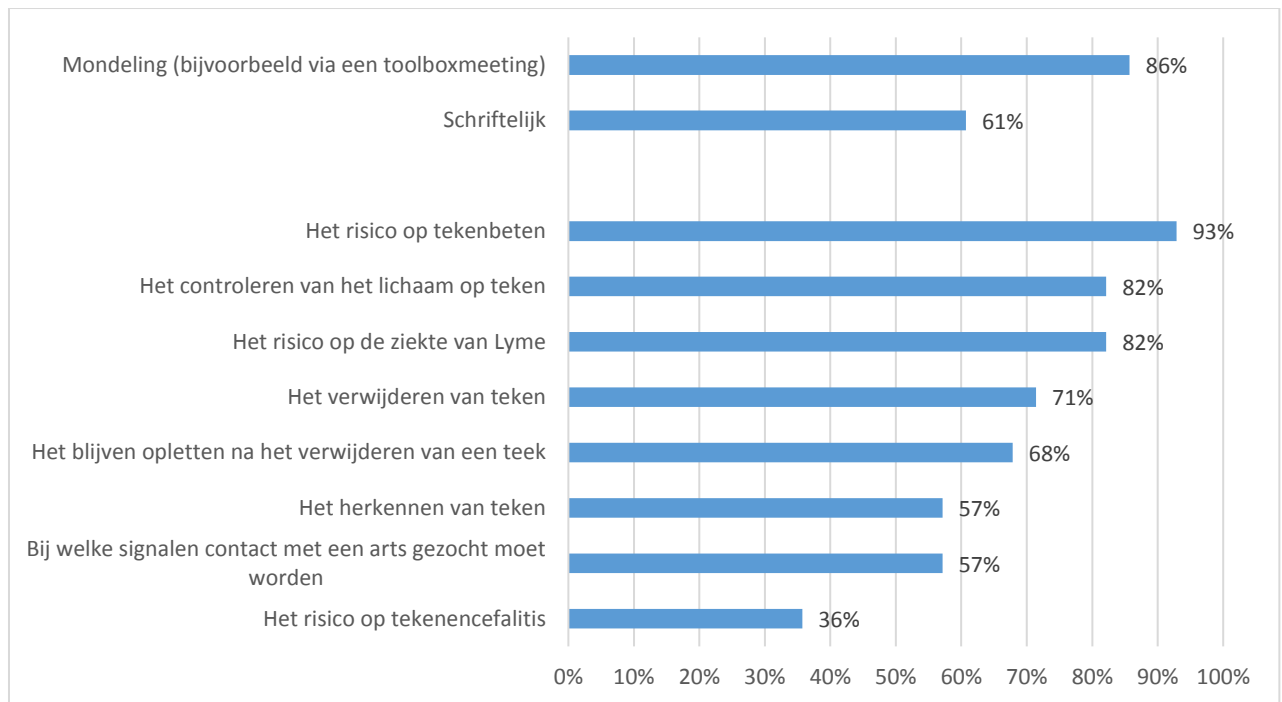
Figuur 3.4: Beleidsmaatregelen tegen teken (werkgeversvragenlijst) (n=35)

Beleidsmaatregelen zijn ook dat werknemers tekenbeten melden bij de organisatie en dat de organisatie deze vervolgens registreert/bijhoudt. Zo ontstaat inzicht in bijvoorbeeld de locaties of de periodes waarin tekenbeten veel voorkomen. 66% Van de werkgevers geeft aan dat medewerkers tekenbeten melden bij de organisatie of de leidinggevende. Redenen waarom het niet op organisatieniveau gemeld wordt zijn: ‘medewerkers registreren het zelf’, ‘privacy’, ‘staat niet in protocol’, ‘tekenbeten komen niet voor’ of dat deze juist heel veel voorkomen/het te frequent is. Bij 14% van de bedrijven worden tekenbeten binnen het bedrijf bijgehouden.

Bij 80% van de bedrijven wordt voorlichting gegeven over tekenbeten. De frequentie varieert: bij 43% een paar keer per jaar, bij 31% één keer per jaar, bij 6% minder dan één keer per jaar. Bij 20% wordt geen voorlichting gegeven of is dit onbekend. In onderstaande figuur is weergegeven over welke onderwerpen voorlichting wordt gegeven (in de bedrijven waar dit gebeurt).

Figuur 3.5. Manier en onderwerpen van voorlichting rondom preventie van tekenbeten (n=28)

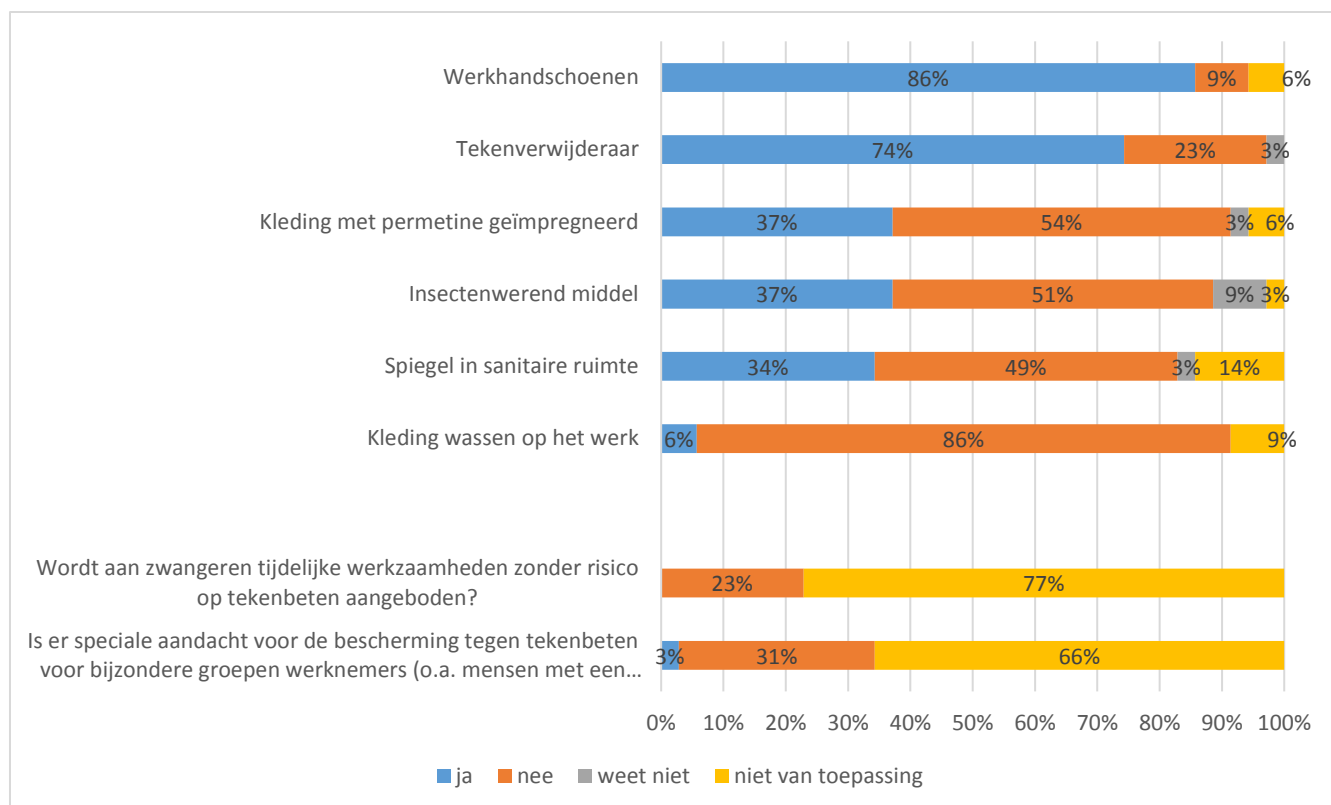

De helft van de bedrijven geeft zowel mondeling als schriftelijk voorlichting. Ruim 10% alleen schriftelijk en 36% alleen mondeling.

Van de werkgevers is 66% bekend met de 'Week van de Teek' en 11% heeft ook meegedaan. Van de werkgevers maakt 26% gebruik van informatie op www.weekvandeteek.nl. Iets meer dan de helft van de werkgevers, 51%, maakt gebruik van informatie/voorlichting van de brancheorganisatie. Stigas levert inhoudelijke informatie aan voor de brancheorganisaties.

Verder is gevraagd naar welke beschermingsmiddelen ter beschikking gesteld worden. Werkhandschoenen en de tekenverwijderaar worden het meest genoemd. Van de werkgevers ziet 31% ook toe op de naleving van het gebruik.

Figuur 3.6: Middelen op het werk en aandacht voor speciale groepen (n=35)

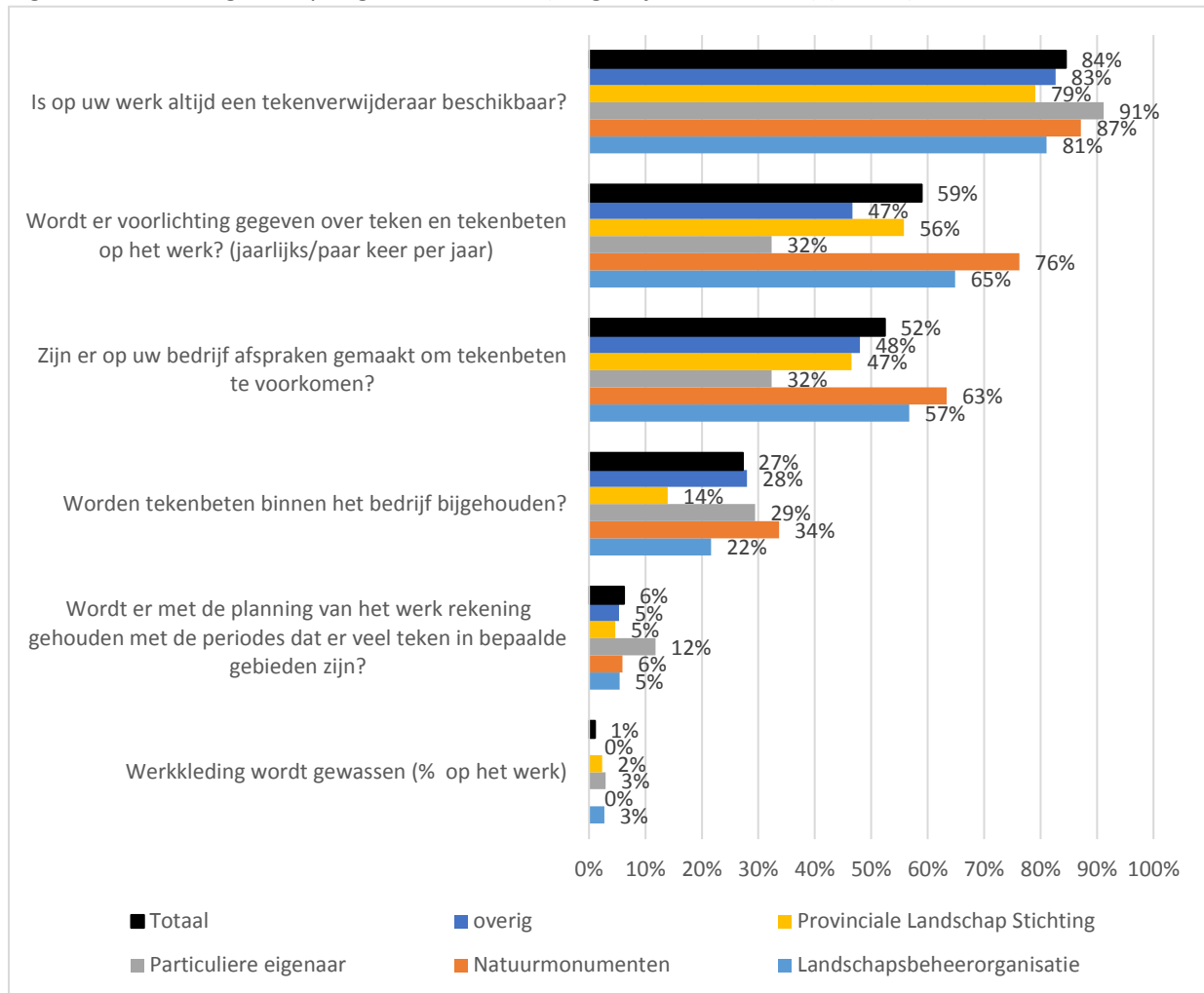
Slechts een paar werkgevers (vier) ervaren belemmeringen bij het nemen van maatregelen. Genoemde belemmeringen zijn privacy en hinder van kleding bij warm weer.

Organisatieniveau (vragenlijst werkenden)

Ook aan de werkenden hebben we gevraagd naar maatregelen die door de organisatie zijn genomen. Volgens 84% van de werkenden is een tekenverwijderaar beschikbaar op het werk. We zien daar kleine verschillen tussen organisaties. Werkenden, 27%, geven vaker aan dan werkgevers (14%) dat de tekenbeten worden bijgehouden binnen het bedrijf. Ook is er variatie tussen organisaties in de mate waarin er afspraken binnen het bedrijf over preventie zijn gemaakt. Gemiddeld geeft 52% van de medewerkers aan dat er afspraken zijn gemaakt. Volgens minder dan 10% van de respondenten wordt er in de planning van het werk rekening gehouden met tekenbeten.

Volgens 59% van de respondenten wordt er minimaal jaarlijks voorlichting gegeven. Volgens 29% van de werknemers wordt er een paar keer per jaar voorlichting gegeven. Volgens maar 1% van de werkenden wordt de werkkleding op het werk gewassen.

Figuur 3.7: Maatregelen op organisatieniveau (vragenlijst werkenden) (n=290)

Werknemers noemden veel aanvullende maatregelen die door de organisatie genomen worden. Het meest genoemd werden: het aanbieden van tekenwerende kleding/middelen en voorlichting. Ook noemden enkelen het aanbieden van preventief bloedonderzoek.

Vergelijking onderzoek 2009

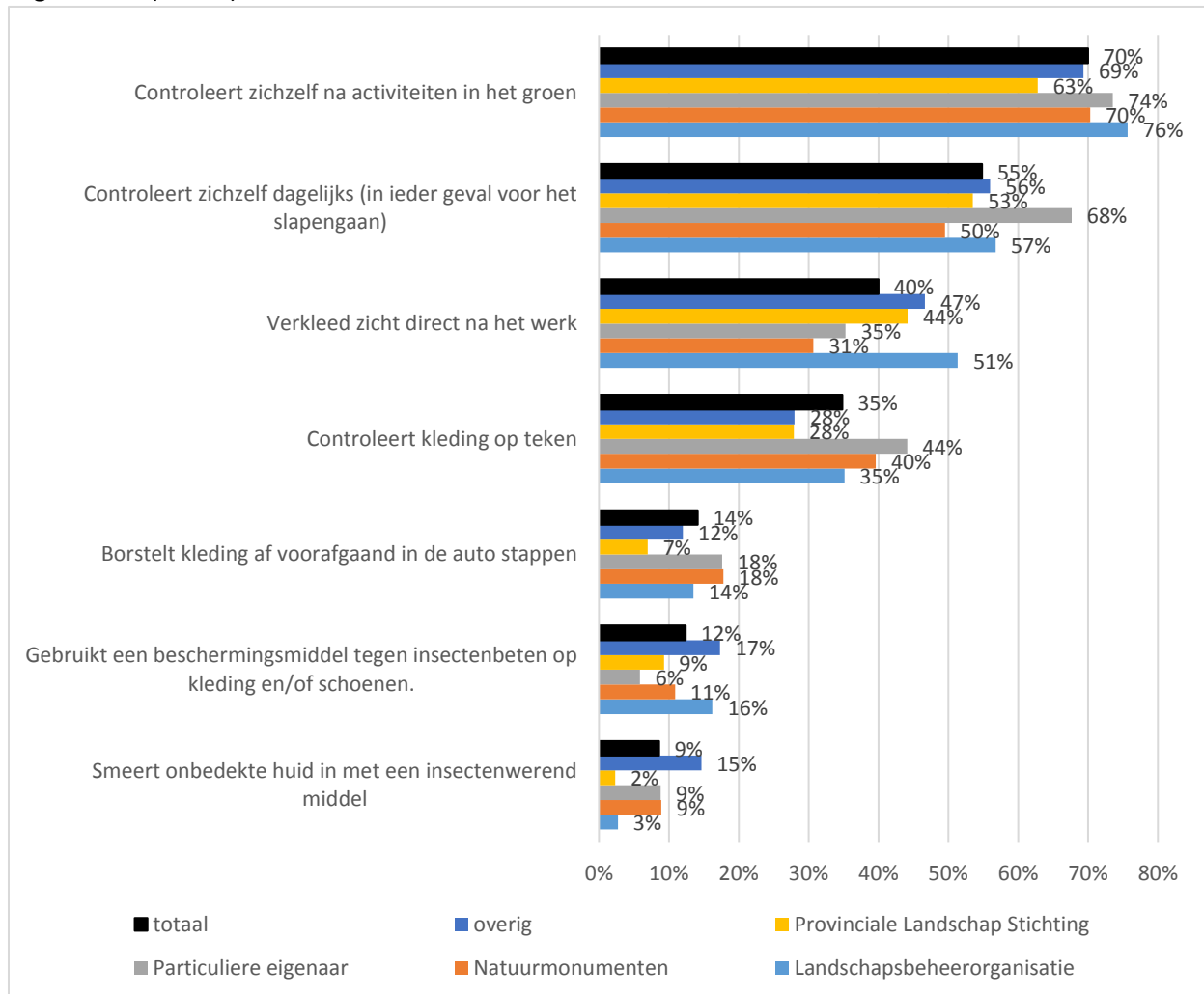
- 52% werkenden geeft aan dat er afspraken zijn gemaakt om tekenbeten te voorkomen, in 2009 was dat 48%.
- 27% van de werkenden geeft aan dat tekenbeten binnen het bedrijf worden bijgehouden, in 2009 gaf 30% aan dat er een registratieformulier is.

Maatregelen individueel niveau

Naast de maatregelen op organisatie niveau hebben we ook gevraagd naar maatregelen op individueel niveau. De meerderheid van de werkenden (70%) geeft aan zich vaak tot bijna altijd na activiteiten in het groen te controleren. 55% Controleert dagelijks, 40% verkleedt zich direct na het werk en 35% controleert ook de kleding. Er is ook een aantal maatregelen die door relatief weinig mensen genomen worden: Het afborstelen van de kleding voordat men in de auto stapt wordt door

14% gedaan, 12% gebruikt een insecten werend middel op de kleding en 9% smeert de onbedekte huid in met een insecten werend middel.

Figuur 3.8: Genomen maatregelen (vaak tot bijna altijd) op niveau van de werkende uitgesplitst naar organisatie (n=290)

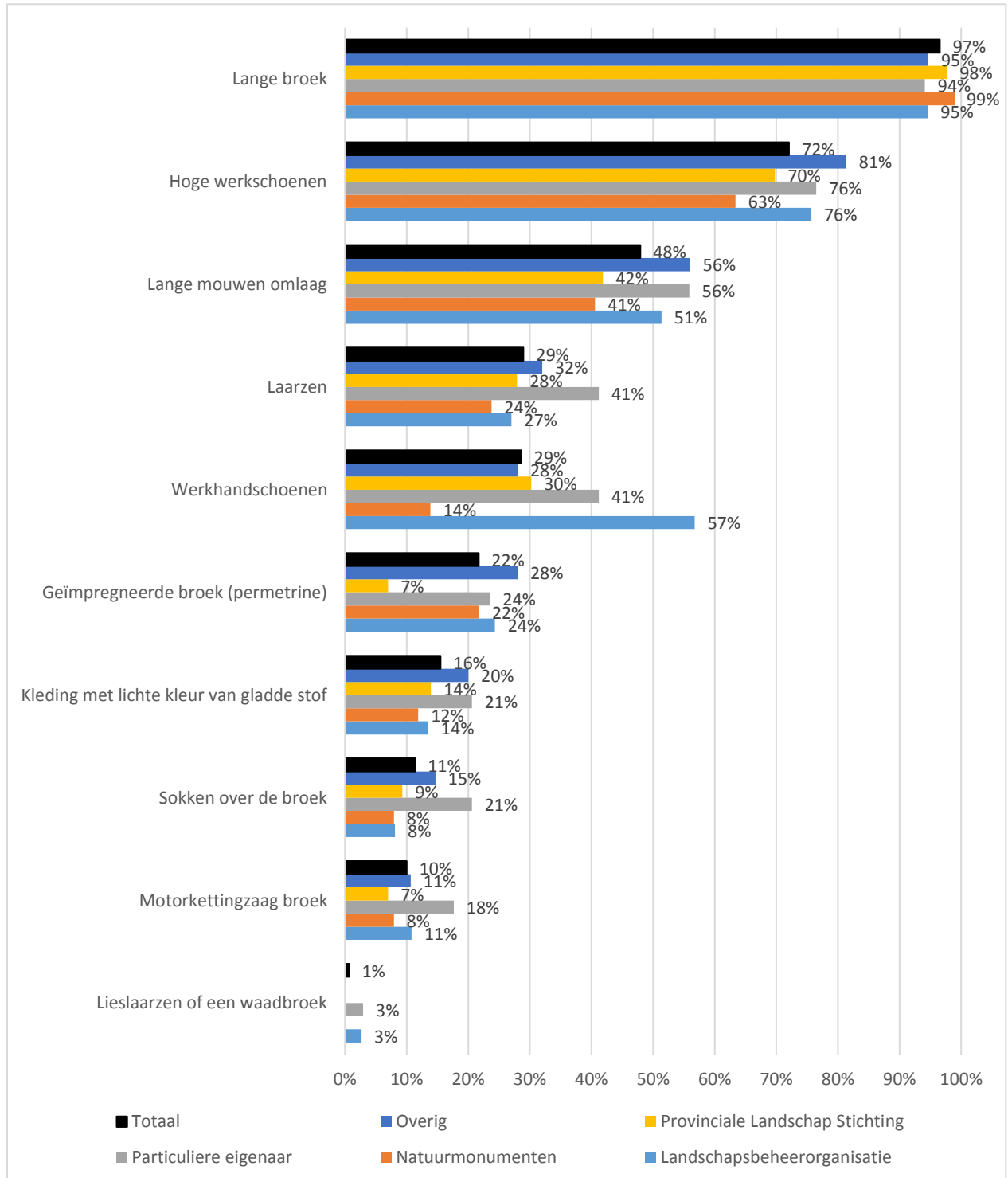
Vergelijking onderzoek 2009

- 70% controleert zich vaak tot bijna altijd na activiteiten in het groen. In 2009 was dit 53%.
- 40% verkleedt zich vaak tot altijd na werken in het groen. In 2009 was dat 36%.
- 14% borstelt kleding vaak tot altijd af voordat men in de auto stapt. In 2009 was dat 11%.
- 12% smeert de kleding vaak tot altijd in, dit was 3% in 2009.
- 9% smeert de onbedekte huid vaak tot altijd in, dit was 6% in 2009.

Het dragen van beschermende kleding is een manier om tekenbeten te voorkomen. Bijna iedereen draagt een lange broek (97%). Verder draagt 72% vaak tot altijd hoge werkschoenen en draagt 48% vaak tot altijd de lange mouwen omlaag. De overige bescherming wordt door minder dan de helft van de werkenden gedragen.

Het nemen van een aantal maatregelen correleert significant met het aantal uur dat iemand per week buiten werkt. Hoe langer men buiten werkt, hoe vaker de maatregel wordt genomen, dit geldt voor: werkschoenen, gebruik van broek met permitrine, handschoenen, motorkettingzaagbroek, beschermingsmiddel op kleding en dagelijkse controle.

Figuur 3.9: Beschermende kleding op niveau van de werkende uitgesplitst naar organisatie (% vaak tot altijd) (n=290)

Vergelijking onderzoek 2009

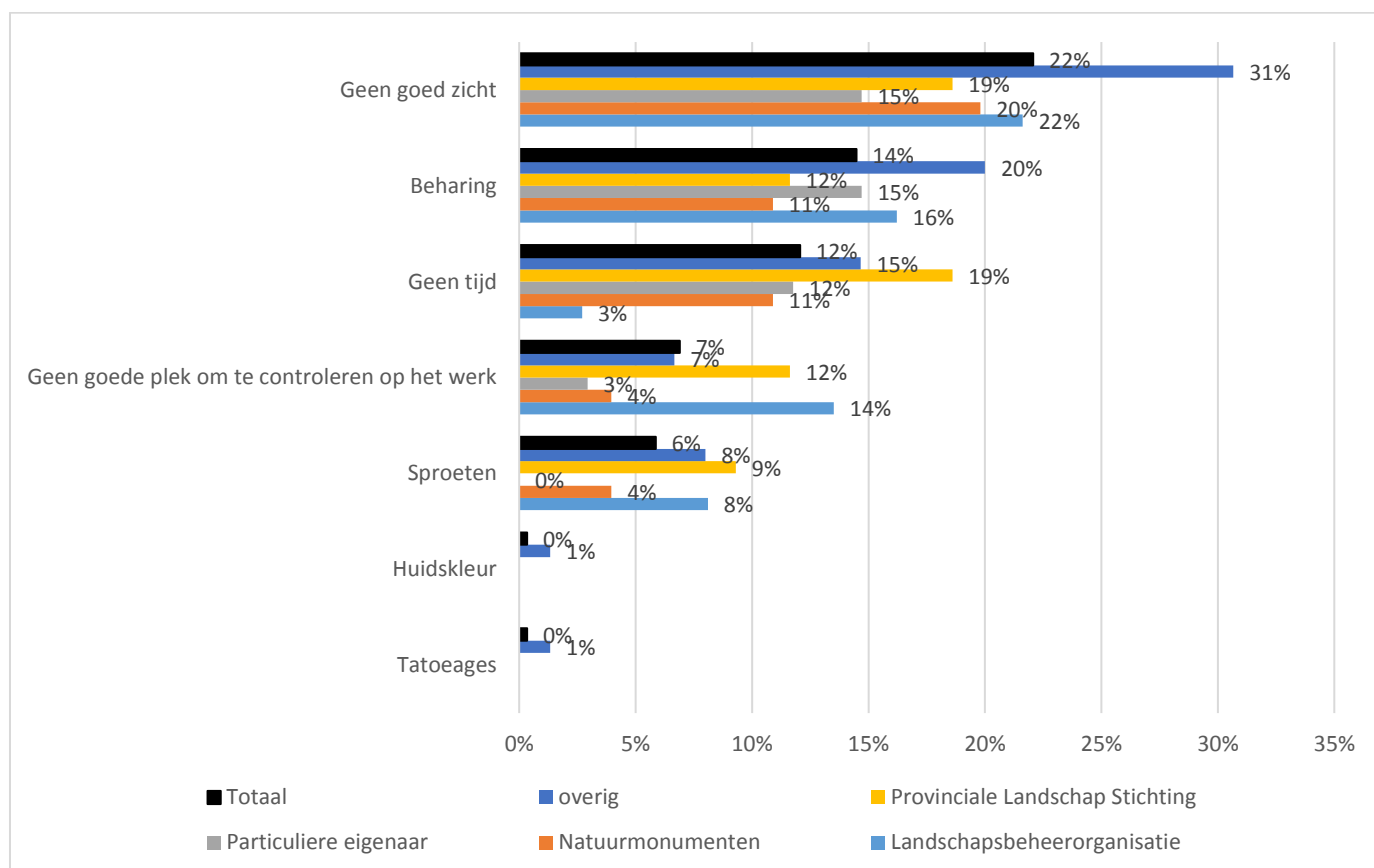
- 97% draagt vaak tot altijd een lange broek, dit was 98%
- 48% draagt vaak tot altijd de lange mouwen omlaag, dit was 55%
- 22% draagt vaak tot bijna altijd een geïmpregneerde broek, dit was 1%
- 11% draagt de sokken over de broek, dit was ook 11%

We hebben gevraagd in hoeverre de respondenten belemmeringen ervaren bij het nemen van maatregelen. In totaal ervaart 14% belemmeringen bij het nemen van maatregelen. De meest genoemde belemmeringen zijn:

- Bij warmte/warm weer zit de kleding warm
- Angst voor schadelijkheid bij gebruik van Deet/chemische middelen
- Vaak maar even in de natuur, dan geen kleding beschikbaar/omslachtig
- Kost tijd/soms te moe om te controleren
- Irritatie of jeuk van kleding
- Twijfel of bescherming helpt
- Geen kleding beschikbaar

Verder hebben we expliciet gevraagd naar belemmeringen bij het controleren op tekenbeten. De meest genoemde belemmering is geen goed zicht, gevolgd door beharing, geen tijd, geen goede plek om te controleren en sproeten. Huidskleur en tatoeages werden nauwelijks genoemd.

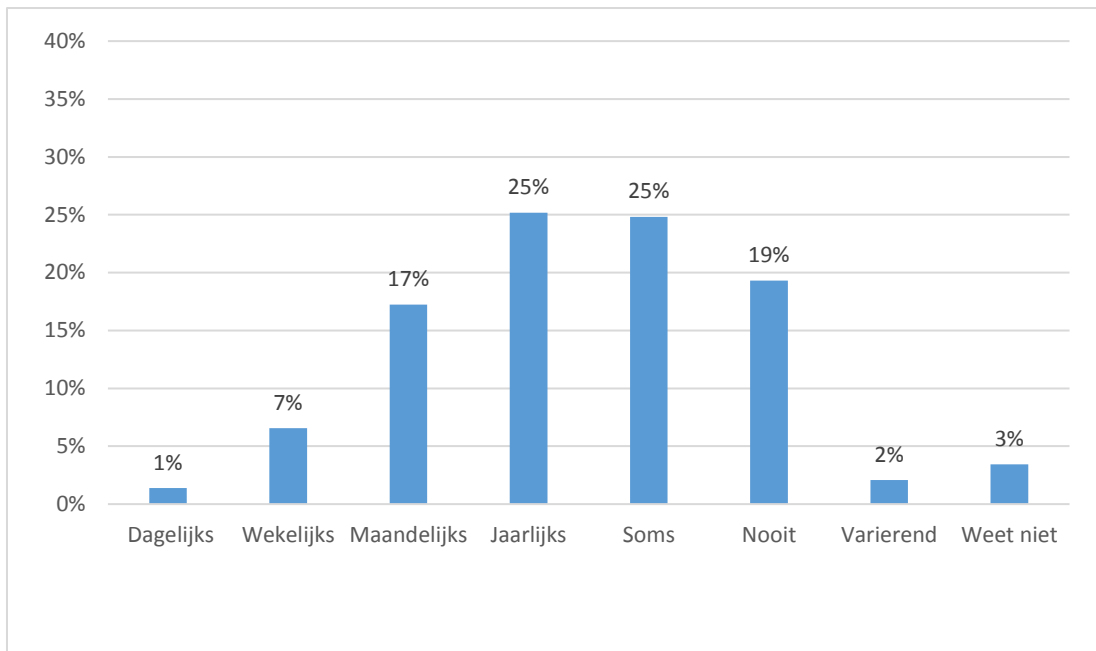
Figuur 3.10: Ervaren belemmeringen (n=290)

3.4 Tekenbeten

Aan de werkenden is gevraagd of en hoe vaak ze gemiddeld een tekenbeet oplopen. In totaal gaven 224 personen aan wel eens een beet te hebben gehad (77%), 3% weet het niet en 19% geeft nooit aan.

Figuur 3.11: Overzicht frequentie tekenbeten (n=290)

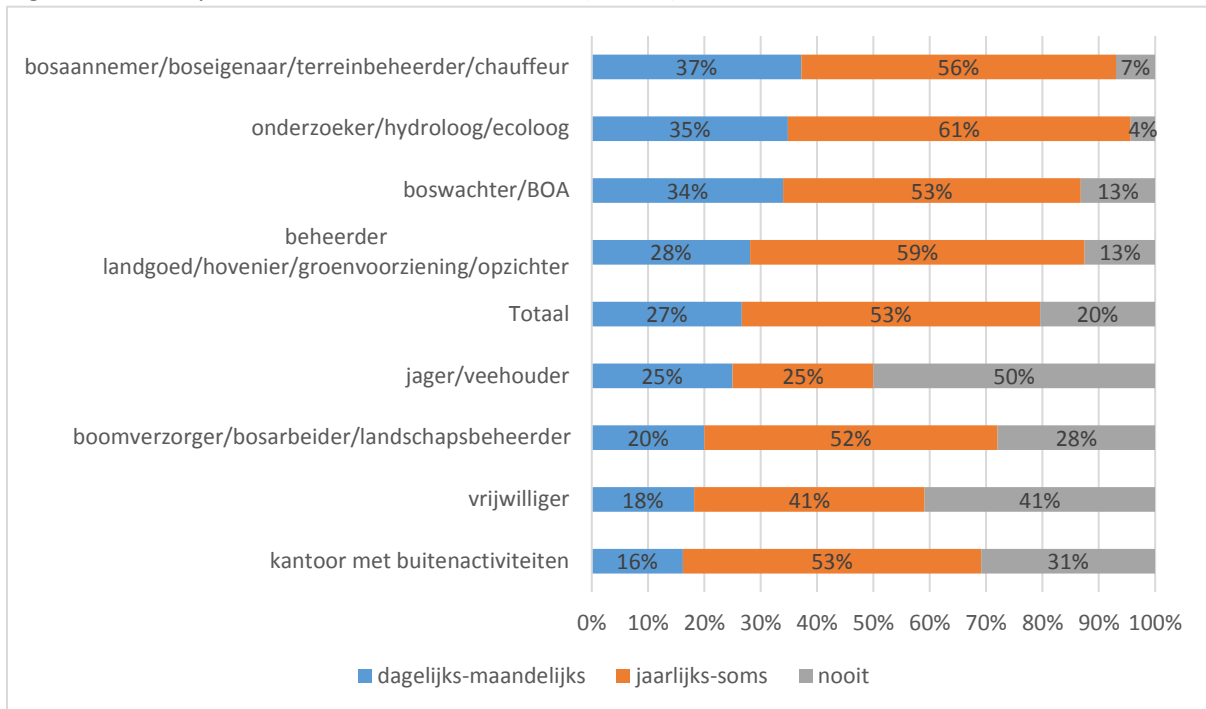

De mensen die aangaven het niet te weten of dat de frequentie van tekenbeten sterk varieerde, hebben we niet opgenomen in overzichten die hieronder volgen. Als we deze personen niet meenemen dan heeft 80% wel eens een tekenbeet opgelopen tijdens het werk, 20% loopt nooit een tekenbeet op, 53% soms tot jaarlijks, 18% maandelijks, 7% wekelijks en 1% dagelijks. Hoe meer uur men buiten werkt, hoe vaker men tekenbeten oploopt. In onderstaande overzichten hebben we dagelijks t/m maandelijks bij elkaar gevoegd.

Tekenbeten naar functies

Als we naar de functies kijken zien we dat met name de mensen die werkzaam zijn in bossen (boseigenaar, boswachter), landgoederen (beheerder landgoed), terreinen (terreinbeheerder) vaak (dagelijks-maandelijks) tekenbeten oplopen.

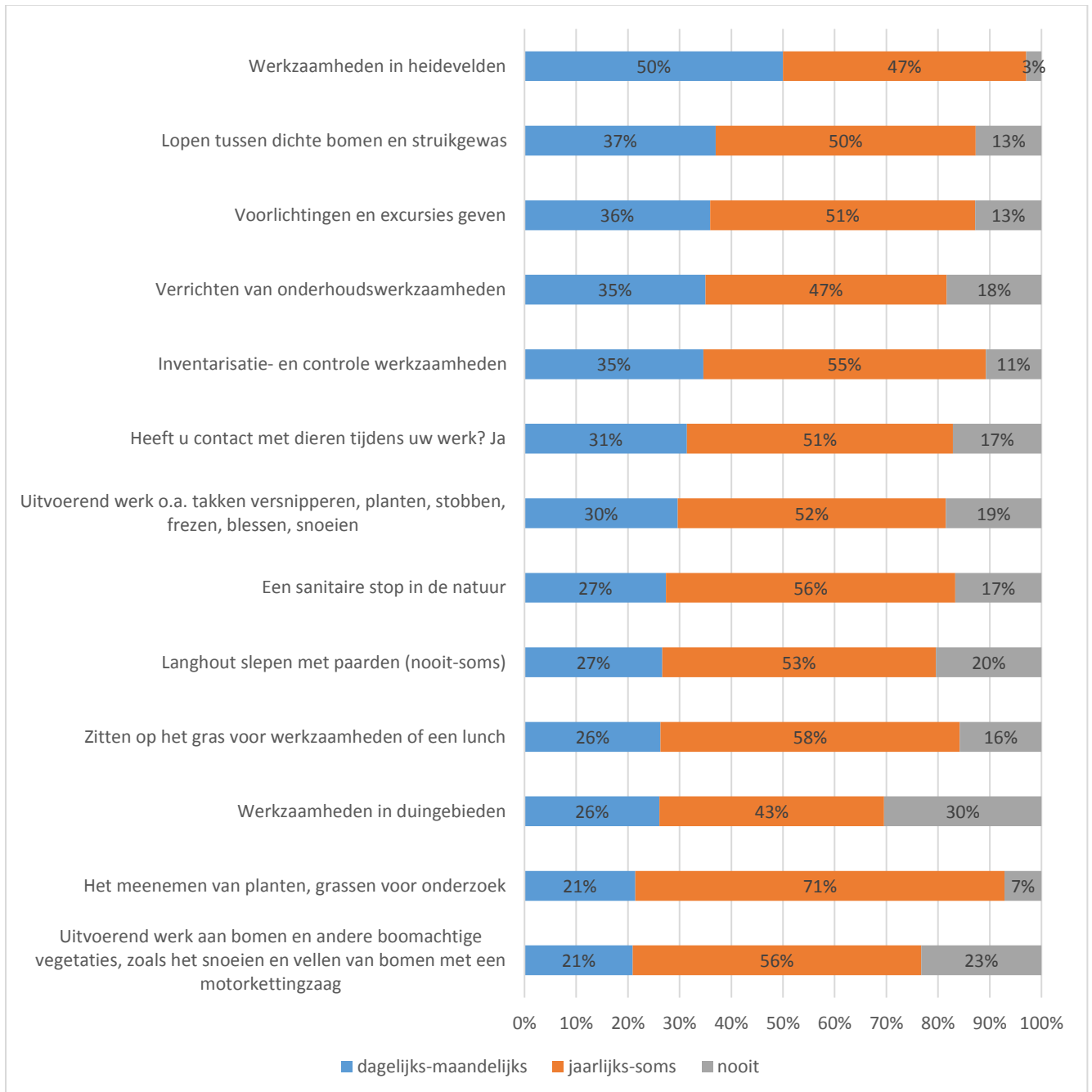
Figuur 3.12: frequentie tekenbeten naar functie (N=274)

Tekenbeten naar werkzaamheden

Als we kijken naar de werkzaamheden zien we dat het vaakst tekenbeten gerapporteerd worden bij werkzaamheden in heidevelden, lopen tussen bomen en dicht struikgewas, bij geven van excursies en onderhouds- en controle werkzaamheden.

Figuur 3.13: Frequentie tekenbeten naar type werkzaamheden (vaak-bijna altijd) (n=274)

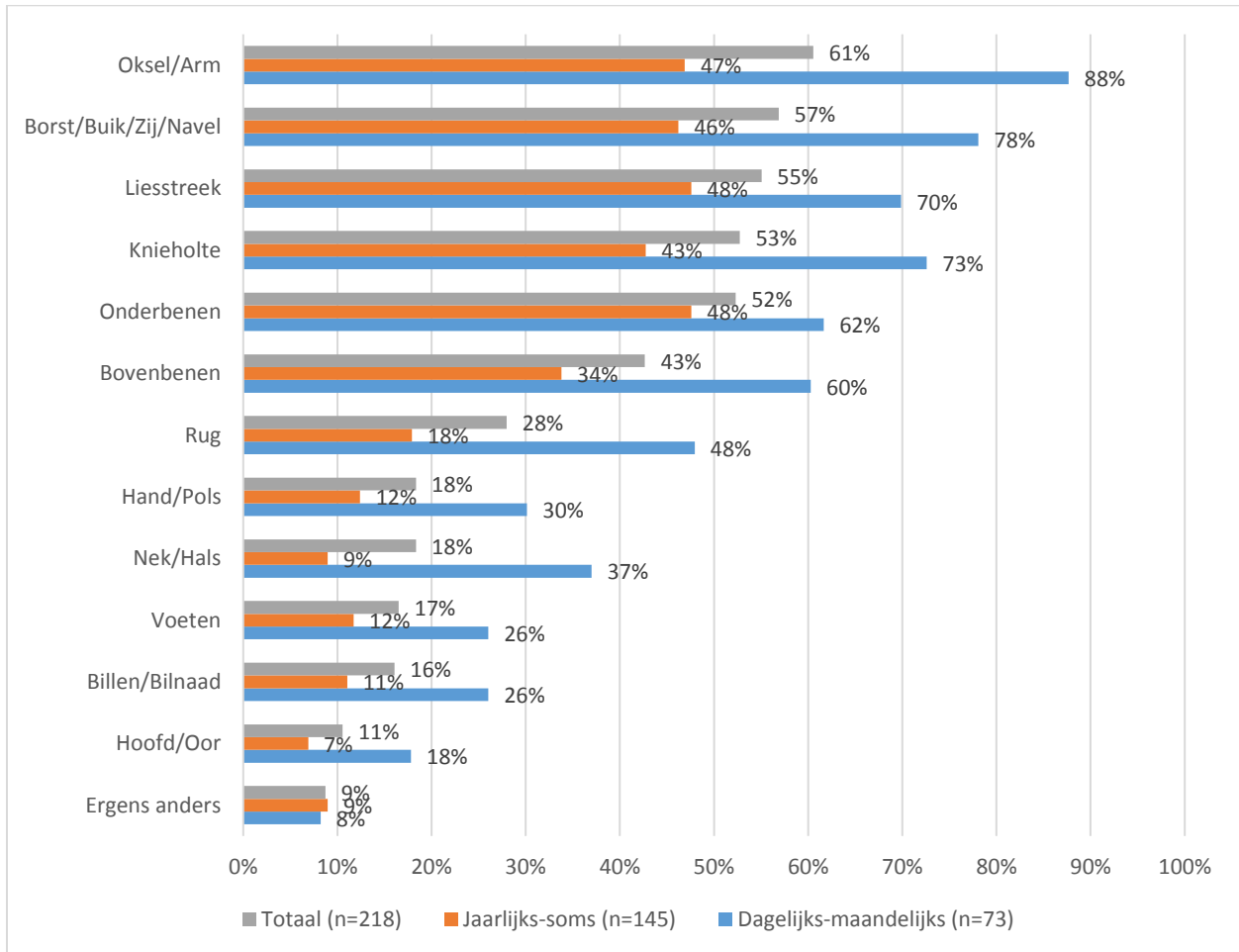
Vergelijking onderzoek 2009

- Ook in 2009 stond werk in heidevelden op nummer 1, toen 40%
- De andere type werkzaamheden hadden in 2009 een andere rangordening voor dagelijks tot maandelijks tekenbeten.

Tekenbeten en plek op het lichaam

In onderstaande figuur staat weergegeven waar op het lichaam mensen tekenbeten hebben gehad, uitgesplitst naar de frequentie dat men beten heeft.

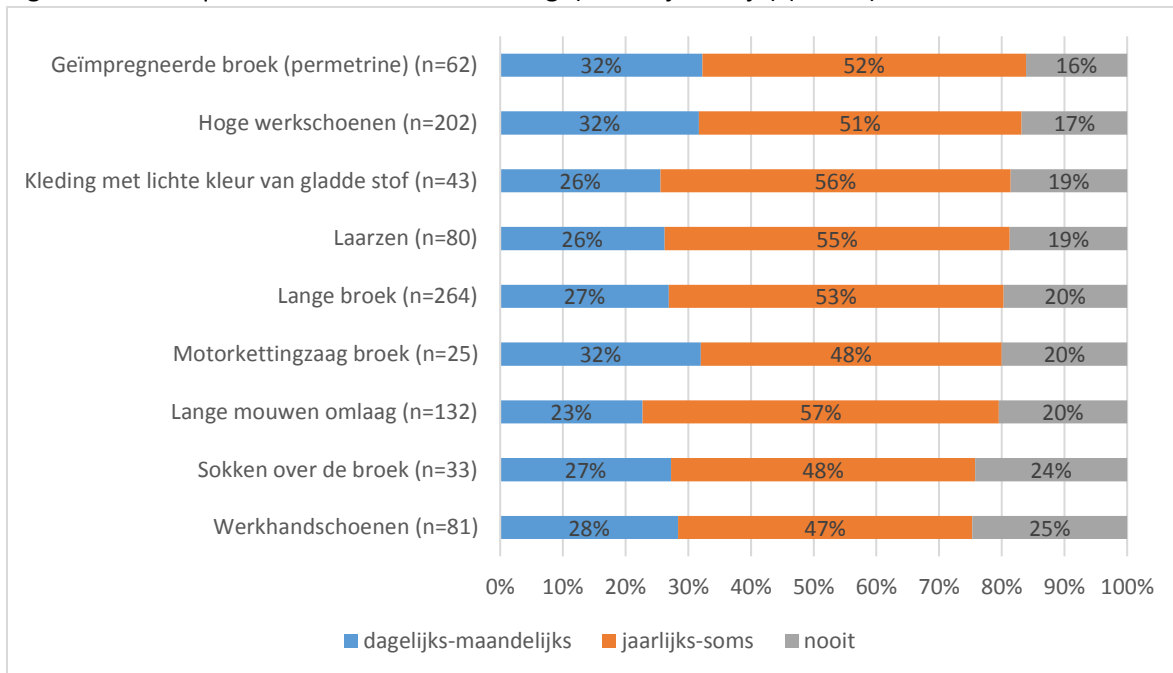
Figuur 3.14: Waar heeft u tekenbeten gehad (meerdere antwoorden mogelijk)? (n=218)

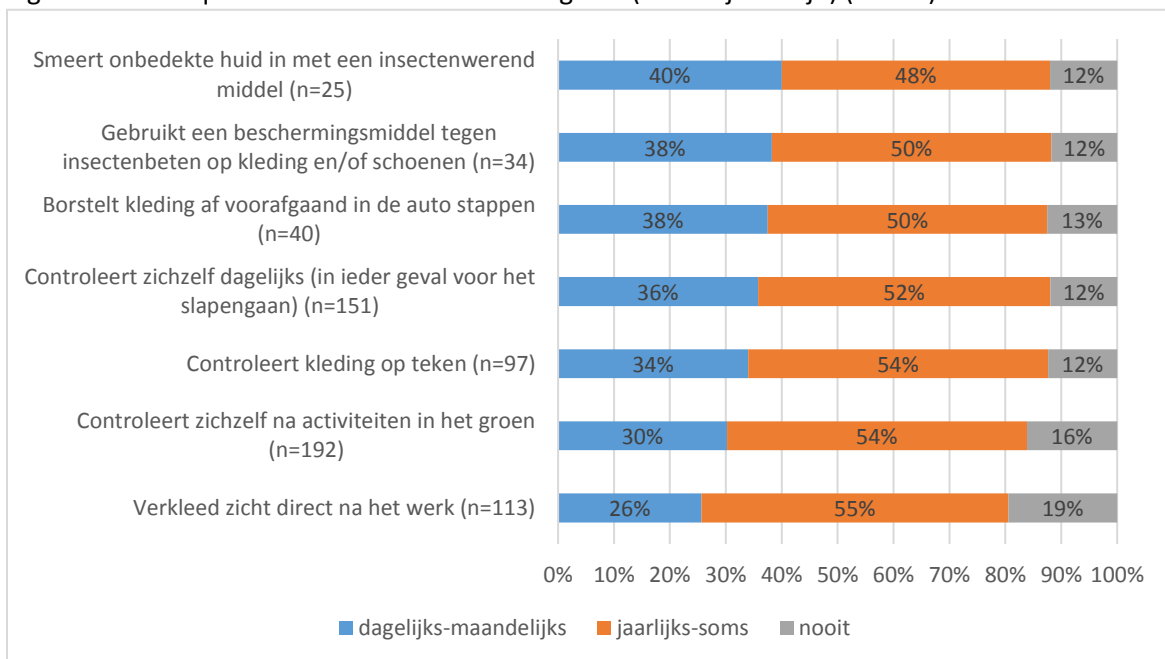
Tekenbeten en kleding

De meest gedragen combinaties zijn: een broek en werkschoenen, broek en werkschoenen en lange mouwen of handschoenen.

Figuur 3.15: Frequentie tekenbeten en kleding (vaak-bijna altijd) (n=274)

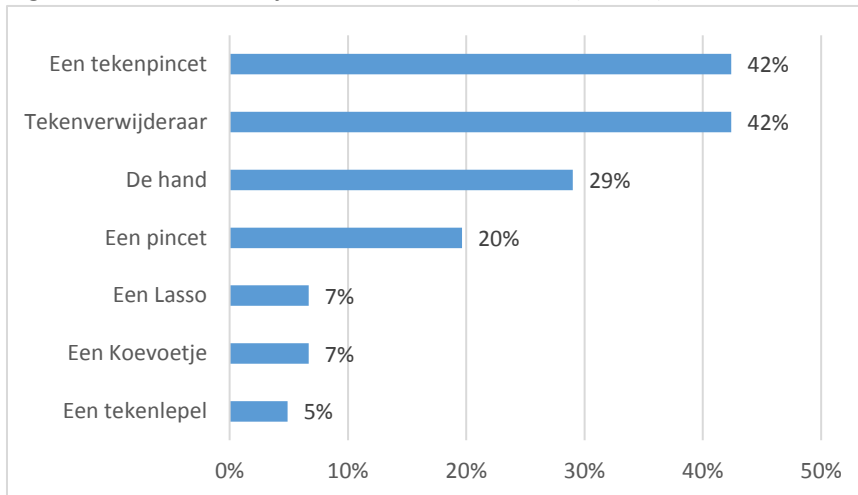
Figuur 3.16: Frequentie tekenbeten en maatregelen (vaak-bijna altijd) (n=274)

Hoe gaat men om met tekenbeten?

Aan de personen die daadwerkelijk ooit op het werk een tekenbeet gehad hebben, vroegen we hoe ze hiermee om zijn gegaan. De meeste mensen verwijderen de teek met een tekenpincet of tekenverwijderaar. Iedereen verwijdert de teek zo snel mogelijk. 20% Desinfecteert de wond. 66% Van de respondenten registreert de datum en 63% registreert ook de plek op het lichaam. 14% Meldt de beet aan de organisatie en slechts 4% bij de tekenbetenregistratie van Stigas.

Figuur 3.17: Hoe verwijdert u meestal de teek? (n=224)

Figuur 3.18: Wat doet u als u een tekenbeet heeft? (n=224)

Vergelijking onderzoek 2009

- Iedereen de teek zo snel mogelijk (volgens huidige richtlijn), in 2009 verwijderde 91% de teek binnen 20 uur (volgens toenmalige richtlijn)
- 20% Desinfecteert de wond, in 2009 was dat 34%
- Net als in 2009 verwijderden de meeste mensen de teek met een tekenpincet en tekenverwijderaar, gevolgd door de hand.
- 64% Registreert de datum vaak tot bijna altijd en 61% registreert de plek op het lichaam vaak tot altijd. In 2009 deed 48% dit allebei.
- 14% van de personen die wel eens gebeten is meldt tekenbeten binnen de organisatie, in 2009 was dat 41% van alle respondenten ongeacht of men gebeten was. Dit is niet geheel vergelijkbaar (percentage over alle respondenten berekend) maar wel een groot verschil, omdat verwacht mag worden dat het percentage hoger ligt bij de mensen die wel eens gebeten zijn.

Van de respondenten die aangaven wel eens gebeten te zijn geweest door een teek geeft 17% aan wel eens een ééndaagse antibioticakuur gehad te hebben, na een tekenbeet tijdens het werk, ter voorkoming van de ziekte van Lyme.

Is er een relatie tussen tekenbeten en maatregelen die mensen nemen?

De vraag is of het dragen van bepaalde kleding of het nemen van maatregelen tekenbeten voorkomt. Deze vraag is met dit onderzoek niet goed te beantwoorden. Draagt men bepaalde kleding waardoor er minder tekenbeten zijn? Of draagt men de kleding juist/neemt men maatregelen, omdat men vaak tekenbeten had? We zien dat mensen die vaak tot altijd beschermende kleding dragen of andere maatregelen nemen ook tekenbeten hebben. Een onderzoek waarbij werknemers in de tijd gevolgd worden kan wel een antwoord geven op de onderzoeksvraag.

3.5 Ziekte van Lyme

Van de respondenten die gebeten zijn door een teek tijdens het werk (n=224) geeft 36% aan één keer of vaker een kringvormige rode huidafwijking (erythema migrans) gehad te hebben. 36% Geeft aan dat de ziekte van Lyme werd vastgesteld door een arts, dit zijn 81 respondenten.

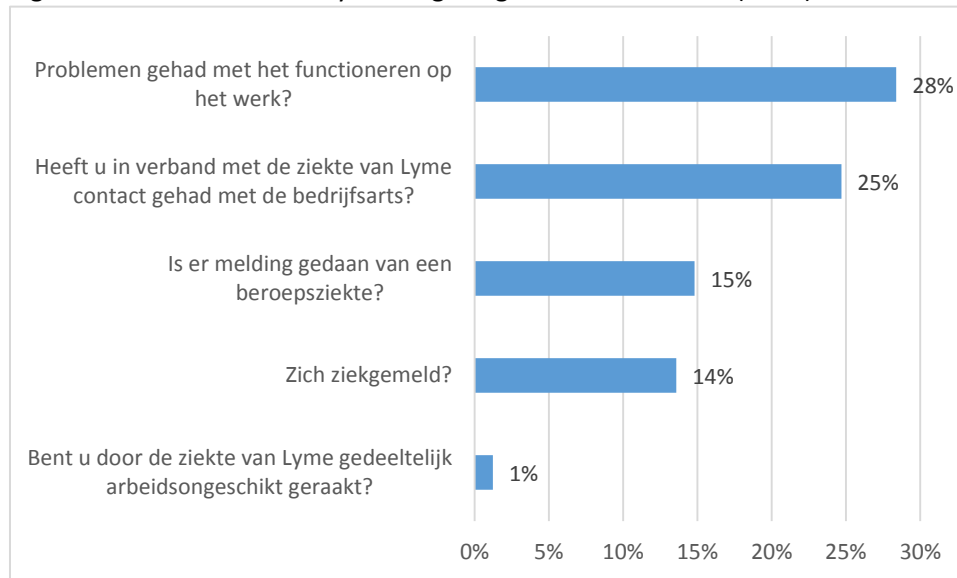
Van de respondenten bij wie ooit de ziekte van Lyme door het werk werd vastgesteld werd 89% behandeld door de huisarts, 27% door een specialist en 5% door een Lyme poli.

Vergelijking onderzoek 2009

- In 2009 gaf 28% van de respondenten die ooit een tekenbeet tijdens het werk hadden opgelopen aan ooit een kringvormige rode huidafwijking te hebben gehad. In de ondervraagde groep in 2017 komt dit dus naar verhouding vaker voor, het percentage is 36%.
- In 2009 gaf 36% aan behandeld te zijn geweest door een arts voor de ziekte van Lyme, in 2017 geeft ook 36% dat de ziekte van Lyme is vastgesteld door een arts. Dit komt overeen. De percentages in 2009 kunnen verschillen omdat ook mensen zonder kringvormige rode huidafwijking door een arts behandeld kunnen zijn. In 2017 komt dit toevallig overeen.
- Net als in 2009 wordt 89% behandeld door de huisarts. 27% werd behandeld door een specialist, dit was 15% in 2009.

Wat opvalt is dat bijna een derde van de respondenten bij wie de ziekte van Lyme is vastgesteld door het werk problemen heeft gehad met het functioneren op het werk. Lang niet iedereen heeft zich ziekgemeld en ook is er lang niet bij iedereen melding gedaan van een beroepsziekte. Maar een heel klein deel is gedeeltelijk arbeidsongeschikt geraakt.

Figuur 3.19: De ziekte van Lyme en gevolgen m.b.t. het werk (n=81)

Vergelijking onderzoek 2009

- In 2009 gaf ongeveer 20% van de mensen die ooit behandeld is voor de ziekte van Lyme aan problemen gehad te hebben met het functioneren op het werk. Dat was 8% van het aantal mensen dat ooit gebeten is op het werk. In 2017 liggen deze percentages op 28% en 10%.
- In 2009 had ongeveer 20% van de mensen die ooit behandeld zijn voor de ziekte van Lyme zich ziek gemeld. In 2017 is dit 14%.
- In 2009 had minder dan een kwart van de behandelde mensen tijdens de behandeling voor Lyme contact met de bedrijfsarts. In 2017 heeft 25% in verband met de ziekte contact gehad met de bedrijfsarts.

Van de werkgevers geeft 40% aan dat er medewerkers zijn die de afgelopen 5 jaar de ziekte van Lyme hebben opgelopen. Bij 20% van de bedrijven wordt de arbodienst ook ingeschakeld als een medewerker de ziekte van Lyme heeft maar (nog) niet verzuimt. Dit wordt dus lang niet altijd gedaan.

4. Conclusies en aanbevelingen

De doelstelling van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in:

- de blootstelling aan teken en tekenbeten onder werkenden in de sector
- de mate waarin werkenden de ziekte van Lyme oplopen
- de maatregelen die door werkgevers en werkenden genomen worden om blootstelling te voorkomen en effecten van de gevolgen te verminderen.

We vatten de resultaten samen aan de hand van de onderzoeksvragen.

4.1 Samenvatting

De respons is lager dan gepland en de groep komt qua samenstelling (o.a. typen organisaties, typen werknemers) niet geheel overeen met de respondenten in 2009. Ook konden we de kenmerken van de deelnemende werkgevers en werknemers in de bos- en natuursector niet geheel vergelijken met de totale populatie in de sector. De resultaten en vergelijkingen die we maken zijn daarom indicatief.

Hoe staat het met de kennis over teken en tekenbeten bij werknemers?

Het bevorderen van de juiste kennis is één van de manieren om tekenbeten en de gevolgen hiervan te voorkomen. Aan werknemers is daarom gevraagd naar hun kennis over wat te doen bij een tekenbeet, hoe een teek te verwijderen, hoe het lichaam te controleren, en naar kennis over werkzaamheden waarbij men een risico loopt.

De antwoorden zijn getoetst met een open vraag. Er komen nauwelijks onjuiste antwoorden voor. Enkele aandachtspunten zijn: sommige mensen geven aan dat de teek binnen 12, 24 of 48 uur verwijderd dient te worden, terwijl dit zo snel mogelijk moet zijn. Bij het verwijderen van de teek is het belangrijk om de gebruiksaanwijzing van de tekenverwijderaar te raadplegen.

Welke maatregelen worden genomen door bedrijven en werknemers?

We maakten onderscheid tussen maatregelen op bedrijfsniveau en maatregelen die werkenden zelf nemen.

Aandachtspunten op bedrijfsniveau zijn:

- **Afspraken op bedrijfsniveau:** Volgens 63% van de werkgevers en 52% van de werkenden zijn er afspraken gemaakt binnen het bedrijf om tekenbeten te voorkomen. Bij een deel van de ondervraagde bedrijven wordt dit dus niet gedaan en ook lang niet alle werknemers hebben weet van de afspraken.
- **De RIE:** lang niet alle bedrijven nemen het onderwerp mee in de RIE en het plan van aanpak, 60% doet dit wel, maar 14% van de ondervraagde bedrijven doet dit niet en 14% weet het niet. Een kwart, 26%, schat de risico's in bij nieuwe projecten en neemt bijbehorende maatregelen. De rest doet dit dus niet. Volgens 6% van de werknemers wordt er bij de planning van het werk rekening gehouden met periodes dat er veel teken zijn.
- **Preventief Medisch Onderzoek:** bij 11% van de bedrijven wordt dit thema meegenomen in het PMO, bij de andere bedrijven dus niet.
- **Melden en registreren van tekenbeten:** bij slechts 14% van de ondervraagde bedrijven worden tekenbeten op bedrijfsniveau bijgehouden, 27% van de werknemers geeft aan dat het op bedrijfsniveau wordt bijgehouden. Bij de meerderheid wordt dit dus niet gedaan.
- **Voorlichting:** bij 80% van de bedrijven wordt voorlichting gegeven. De onderwerpen 'het blijven opletten na een tekenbeet', 'het herkennen van teken' en 'bij welke signalen contact

met een arts gezocht moet worden' kunnen nog meer onder de aandacht gebracht worden, evenals het risico op tekenencefalitis. Volgens 59% van de werknemers wordt er jaarlijks of vaker voorlichting gegeven.

- **Middelen en toezicht:** minder dan de helft van de bedrijven zorgt voor kleding met permethrine, spiegels in sanitaire ruimte, insectenwerende middelen en de mogelijkheid om de kleding op het werk te wassen. Lang niet alle bedrijven zien toe op gebruik van beschermende middelen (slechts een derde). Verder is aandacht voor zwangere vrouwen en andere bijzondere groepen werknemers een aandachtspunt. Hier wordt nog nauwelijks rekening mee gehouden, al geven veel bedrijven aan dat deze groepen niet voorkomen binnen het bedrijf.

Aandachtspunten op werknemersniveau zijn:

- **Controle:** Het merendeel van de werknemers controleert zichzelf vaak tot altijd na het werk in het groen of in ieder geval voor het slapen gaan (70% en 55%). Belemmeringen bij de controle zijn met name geen goed zicht, beharing en geen tijd. Minder dan de helft verkleedt zich ook vaak tot altijd direct na het werk.
- **Kleding:** Een lange broek en hoge werkschoenen worden door het merendeel van de werkenden vaak tot altijd gedragen. Lange mouwen omlaag, het gebruik van handschoenen, gladde stof, sokken over de broek wordt door een minderheid vaak tot altijd gedragen in het groen.
- **Insecten werende middelen:** Extra maatregelen zoals het gebruik van insecten werende middelen op kleding en/of de huid worden veel minder genomen. 14% Ervaart belemmeringen bij het nemen van maatregelen. Met name de warmte en angst voor schadelijkheid spelen hierbij een rol.

Over het algemeen zien we geen grote verschillen vergeleken met 2009. Een indicatie voor een vooruitgang zien we ten aanzien van:

- **Afspraken op bedrijfsniveau:** In 2009 gaf 48% van de medewerkers aan dat er afspraken gemaakt waren op bedrijfsniveau, in 2017 is dat 52%.
- **Controle en bescherming:** We zien dat in 2017 werknemers zich vaker controleren (van 53% naar 70% die dit vaak tot altijd doen na werkzaamheden in het groen) en vaker de kleding en huid vaak tot altijd insmeren (van 3% naar 12% voor de kleding en van 6% naar 9% voor de huid). Ook wordt er vaker vaak tot altijd een geïmpregneerde broek gedragen (van 1% naar 11%).

Ten aanzien van de registratie op bedrijfsniveau zien we **geen** voortuitgang.

Hoe vaak lopen werkenden tekenbeten op?

Van de respondenten loopt 20% nooit een tekenbeet op (dit was ook 20% in 2009). 53% Loopt soms tot jaarlijks een tekenbeet op (2009: 54%) 18% maandelijks (was 14%) 7% wekelijks (was 9% in 2009) 1% dagelijks (2009: 2% in 2009). De verdeling komt dus vrijwel overeen.

Waar en bij welke werkzaamheden loopt men tekenbeten op en hoe gaat men hiermee om?

- Als we naar de **functies** kijken zien we dat men name de mensen die werkzaam zijn in bossen, landgoederen, terreinen vaak tekenbeten oplopen. Als we kijken naar de werkzaamheden zien we dat het vaakst tekenbeten gerapporteerd worden bij werkzaamheden in heidevelden, lopen tussen bomen en dicht struikgewas en bij

onderhouds- en controle werkzaamheden. Ook in het onderzoek in 2009 stonden heidevelden op nummer 1.

- De meest gedragen **kleidingcombinaties** zijn: een broek en werkschoenen, een broek en werkschoenen en lange mouwen of handschoenen. We kunnen geen uitspraken doen over de effectiviteit van de kleding. Daarvoor is nader onderzoek nodig.
- In 2009 **verwijderde** 91% van de mensen met ooit een tekenbeet tijdens het werk, de teek binnen 20 uur (volgens toenmalige richtlijn), in 2017 verwijdert iedereen de teek zo snel mogelijk (volgens de huidige richtlijn). Net als in 2009 verwijderen de meeste mensen de teek met een speciale verwijderaar of pincet gevolgd door met de hand.
- Van de mensen die weleens gebeten zijn **registreert** 64% de datum vaak tot bijna altijd en 61% registreert de plek op het lichaam vaak tot altijd. In 2009 deed 48% dit allebei. 14% van de personen met ooit een beet Meldt tekenbeten binnen de organisatie, in 2009 was dat 41% van alle respondenten (ook zonder beten). Dit is niet geheel vergelijkbaar maar wel een groot verschil, omdat verwacht mag worden dat het percentage hoger ligt bij de mensen die wel eens gebeten zijn. Slechts 4% meldt tekenbeten bij de tekenbetenregistratie van Stigas. Het registreren en melden van tekenbeten blijft dus een aandachtspunt voor werkenden.

Hoe vaak is er sprake van besmetting met de ziekte van Lyme?

In 2009 gaf 28% van de respondenten die ooit een tekenbeet tijdens het werk had opgelopen aan ooit een kringvormige rode huidafwijking te hebben gehad. In de ondervraagde groep in 2017 komt dit naar verhouding vaker voor, 36% geeft dit aan. In 2009 gaf 36% aan behandeld te zijn geweest door een arts, in 2017 geeft ook 36% aan dat de ziekte van Lyme is vastgesteld oor een arts. Dit komt overeen. Het is mogelijk dat iemand geen kring heeft maar wel de ziekte van Lyme. In 2017 komt dit overeen. Net als in 2009 wordt 89% behandeld door de huisarts. 27% Werd behandeld door een specialist, dit was 15% in 2009.

Wat zijn de gevolgen van de ziekte van Lyme op het werk en hoe gaat men hiermee om?

- In 2009 gaf ongeveer 20% van de mensen die ooit behandeld is voor Lyme door het werk aan problemen gehad te hebben met het **functioneren op het werk**. Dat is 8% van het aantal mensen dat ooit gebeten is op het werk. In 2017 liggen deze percentages op 28% en 10 %.
- In 2009 had ongeveer 20% van de mensen die ooit behandeld zijn zich **ziek gemeld**, dat is 8% van de mensen die ooit gebeten zijn. In 2017 is dit respectievelijk 14% en 5 %.
- In 2009 had minder dan een kwart van de behandelde mensen tijdens de behandeling voor Lyme contact met de **bedrijfsarts**, in 2017 heeft 25% in verband met de ziekte contact gehad met de bedrijfsarts.
- Bij 20% wordt de **arbodienst** ook ingeschakeld als een medewerker de ziekte van Lyme heeft maar (nog) niet verzuimt. Dit wordt dus lang niet altijd gedaan.

We kunnen geen harde conclusies trekken over de verschillen tussen 2009 en 2017, maar we kunnen wel enkele aandachtspunten noemen: er zijn nog steeds mensen met de ziekte van Lyme die problemen hebben met het functioneren op het werk, ook meldt een deel zich ziek. Lang niet iedereen heeft contact met de bedrijfsarts naar aanleiding van de ziekte van Lyme en ook wordt lang niet altijd de arbodienst ingeschakeld door het bedrijf.

4.2 Aanbevelingen

Op basis van de resultaten geven we aanbevelingen op verschillende niveaus.

Werknemersniveau:

- **Kennis:** vergroot de kennis bij werknemers. Uit eerder onderzoek (Beaujean, 2017)³ blijkt bijvoorbeeld dat mensen met meer kennis (en meer angst voor teken) ook vaker beschermende kleding dragen en zich vaker controleren op teken. Mensen dragen ook vaker beschermende kleding als zij hierin vertrouwen hebben. Duidelijke informatie kan hieraan bijdragen. Specifieke onderwerpen zijn:
 - het herkennen van teken
 - het belang van het zo snel mogelijk verwijderen van teken;
 - het juist gebruik van maatregelen, o.a. het gebruik van de tekenverwijderaar;
 - de frequentie van en de plekken op het lichaam waar de controle op teken moet gebeuren. De controle is van belang omdat ook met het gebruik van beschermende kleding en maatregelen nog steeds tekenbeten voorkomen;
 - ervaren belemmeringen verminderen (bijvoorbeeld slecht zicht en geen tijd) en het wegnemen van angst bij het gebruik van insectenwerende middelen (heldere informatie over het effect van middelen voor de gezondheid).
- **Registratie:** promoot onder werknemers het registreren en melden van tekenbeten binnen de organisatie, en maak ook duidelijk waarom dit belangrijk is.
- **Preventiespreekuur:** promoot onder werknemers de mogelijkheid om vragen te stellen over tekenbeten, de ziekte van Lyme en gezondheid, bijvoorbeeld via een preventiespreekuur of een specifiek tekenbetenspreekuur.

Bedrijfsniveau:

- **Afspraken op bedrijfsniveau:** maak afspraken op bedrijfsniveau over het voorkomen van tekenbeten en zorg ervoor dat werknemers hiervan op de hoogte zijn. Hierbij kan ook rekening gehouden worden met het gegeven dat werknemers soms geen maatregelen nemen omdat het tijd kost. Neem hierin ook mee hoe wordt omgegaan met specifieke groepen werknemers zoals zwangeren, vrijwilligers en andere groepen zoals bijvoorbeeld anderstaligen.
- **De RIE:** neem blootstelling aan teken mee in de RIE en het plan van aanpak, en maak ook een risico inschatting bij de start van werkzaamheden (wat weten we over de risico's op teken in een bepaald gebied, hoe kan blootstelling voorkomen worden etc.)
- **Melden en registreren van tekenbeten:** door het bijhouden van tekenbeten op bedrijfsniveau kan inzicht ontstaan in de plek, periode in het jaar, type werkzaamheden, en waar op het lichaam tekenbeten voorkomen, zodat gericht maatregelen genomen kunnen worden.
- **Voorlichting:** Besteed periodiek aandacht aan voorlichting, minimaal één keer per jaar.
- **Stel middelen beschikbaar** zoals kleding, beschermingsmiddelen, spiegels en de mogelijkheid om kleding op het werk te wassen.
- **Preventief Medisch Onderzoek:** neem het thema ziekte van Lyme mee in het preventief medisch onderzoek.

³ Beaujean, D. (2017). Attention for Lyme Prevention. Educational tools to prevent tick bites and Lyme borreliosis. <https://cris.maastrichtuniversity.nl/portal/files/16693460/c5637.pdf>

- **Arbodienstverlening:** Schakel de bedrijfsarts en/of arbodienst in als iemand de gevolgen van de ziekte van Lyme ondervindt, hij/zij kan advies geven over hoe de werknemer te ondersteunen.

Sectorniveau:

Voorlichting en advies ter bevordering van kennis en bewustwording: geef voorlichting en advies aan werkgevers over bovengenoemde punten.

Om te komen tot passende voorlichting worden de uitkomsten van het onderzoek besproken met de partijen uit de sector en wordt een plan van aanpak gemaakt om te komen tot een vermindering van tekenbeten en de ziekte van Lyme. Specifieke vragen zijn:

- Zijn de huidige voorlichtingsmaterialen nog toereikend? En bereiken we hiermee op de juiste manier de verschillende doelgroepen? Maken we voldoende gebruik van de verschillende kanalen en vormen van communicatie?
- Hoe kunnen afspraken en de registratie van tekenbeten op bedrijfsniveau bevorderd worden?
- Hoe kunnen we de communicatie naar werknemers met een verminderd functioneren op het werk (door de ziekte van Lyme) optimaliseren en hoe kan de bedrijfsarts hierbij via het tekenspreekuur ondersteuning bieden?

Het controleren van het lichaam blijft een aandachtspunt, zolang kleding en andere maatregelen geen 100% garantie geven dat hiermee een tekenbeet voorkomen kan worden. De vraag is hoe we aandacht kunnen vragen voor het ontwikkelen van een kleine handzame betaalbare tekendetector zodat werkenden aan het einde van de dag op een makkelijke manier het lichaam kunnen checken op teken.

Bijlage 1: Vergelijking resultaten drie sectoren

Werkenden

Vraag	Bos en natuur	Bos en natuur	Hoveniers en groenvoorziening	Hoveniers en groenvoorziening	Loonwerk
	2009 n=1017	2017 n= 290	2010 n=798	2017 n=190	2017 n=35
Tekenbeten					
Ooit een tekenbeet tijdens het werk	81%	77%	32%	52%	17%
Maatregelen					
Controleert vaak tot altijd op teken na werken in het groen	53%	70%	28%	44%	28%
Draagt vaak tot altijd een geïmpregneerde broek	1%	22%	2%	3%	0%
Werkkleding gewassen op bedrijf (volgens werknemer)	4%	1%	8%	2%	23%
Tekenverwijderaars altijd beschikbaar op werk	67%	84%	69%	76%	49%
Afspraken op bedrijf over preventie van tekenbeten	52%	48%	38%	24%	11%
Tekenbeten bijgehouden door organisatie	30%	27%	19%	16%	0%
Omgaan met teken (van de personen die ooit gebeten zijn)					
Teek volgens richtlijn verwijderen	91% (n=827)	100% (n=224)	80% (n=258)	99% (n=98)	83% (n=6)
Registratie tekenbeet (datum/plek lichaam)	48% (n=827)	61% (n=224)	36% (n=258)	64% (n=98)	50% (n=6)
Ziekte van Lyme					
Ooit een kringvormige rode huidafwijking	28% (n=827)	36% (n=224)	14% (n=258)	24% (n=98)	0% (n=6)
Ziekte van Lyme vastgesteld door een arts	36% (n=827)	36% (n=224)	15% (n=258)	11% (n=98)	17% (n=6)
Problemen functioneren op het werk (van personen met ziekte van Lyme)	22% (n=66)	28% (n=81)	13% (n=38)	55% (n=11)	100% (n=1)

*De groep respondenten komt niet geheel overeen tussen de jaren, bij de 1^e meting deden er geen zelfstandigen/vrijwilligers mee en ook is er toen geen selectie gemaakt van mensen die buiten werken, daarnaast is de groep respondenten in 2017 een stuk kleiner.

Werkgevers

Vraag	Bos en natuur 2017 (n=35)	Hoveniers en groenvoorziening 2017 (n=100)	Loonwerk 2017 (n=36)
Afspraken over preventie van tekenbeten	63%	64%	31%
Teken onderdeel van de RIE	60%	16%	44%
Voorlichting over preventie tekenbeten	80%	79%	56%
Aandacht voor speciale groepen	3% (66% nvt)	15% (52% nvt)	0% (61% nvt)